

УДК 327.51

НАТО И ПАРТНЕРСТВО ЗА МИР*

Далибор Кекић и Дане Субошић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

У раду се разматра стварање Северноатлантске уговорне организације, њеног политичко-одбрамбеног идентитета од настанка 1949. до данас, процес изградње њене унутрашње структуре, настајања процедура током суочавања са Совјетским Савезом и његовим, сателитима, као и данашњим изазовима политике и безбедности. Ради тога НАТО је креирао мноштво безбедносних аранжмана, а напослетку и „Партнерство за мир“, који су актуелни и данас.

Кључне речи: *НАТО, Партнерство за мир, Северноатлантски савет, Северноатлантски савет за сарадњу.*

Увод

Педесетих година прошлог столећа Карл Дројч најавио је да је „... интеграција важно ишчекивање мирне промене“.¹ Но пре него што је НАТО започео интеграцију доскорашњих комунистичких држава под своје окриље, требало је да државе, у својим међусобним односима, ако не превазиђу а оно макар што је могуће више умање последице мишљења и делања у обрасцу „безбедносне дилеме“² (где је стратешка калкулација само језгро мишљења о безбедности држава), што, мора се признати, није било нимало лако. Да би НАТО могао свој утицај да шири ка Истоку, његов главни такмац морао је поклекнути.

У периоду од краја Другог светског рата до 1949. године, суочене са неодољном потребом за економском реконструкцијом, западноевропске земље и њихови амерички савезници посматрали су са забринутости експанзионистичку политику и методе Совјетског Савеза. Извршавајући преузете

* Овај рад је резултат пројекта број 47017 под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

¹ Emanuel Adler, Michael Barnett: *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 1998, p. 35.

² О појму безбедносне дилеме у: Robert Jervis, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, 30, January, 1978, p. 78.

послератне обавезе на смањењу одбрамбених снага и демобилизацији трупа, у владама држава западне Европе расла је забринутост у погледу одлучности совјетског вођства да одржи властите војне снаге у пуном обиму. Декларисани идеолошки циљеви Совјетске комунистичке партије довели су до тога да апеловања европских влада за поштовање Повеље УН и међународних договора постигнутих на крају рата не јемчити национални суверенитет и независност демократских држава суочених са претњом агресије или унутрашњом субверзијом. Наметање недемократских форми владавине и репресија опозиције, умањивање основних људских и грађанских права и слобода у многим централним и источноевропским земљама, као и другим местима у свету, учиниле су ове страхове могућим. Ланац драматичних политичких догађаја између 1947. и 1949. године бацио је на ову проблематику додатно светло. Ту спадају непосредне претње суверенитету Норвешке, Грчке, Турске и других западноевропских земаља, државни удар у Чехословачкој јуна 1948. године, као и илегална блокада Берлина, која је започела у априлу исте године. Потписивање Бриселског споразума у марту 1948. године означило је одлучност пет западноевропских земаља да развију заједнички одбрамбени систем и ојачају заједничке везе на начин који би им омогућио да се супротставе идеолошким, политичким или војним претњама њиховој безбедности.

Пре него што су западноевропске државе потписале савезнички уговор са САД, створена је безбедносна организација Западноевропска унија,³ чије су првотне чланице биле Велика Британија, Француска, Холандија, Белгија и Луксембург. Све оне су се обавезале на међусобну сарадњу на плану економске, политичке и војне активности. Међутим, ниједна од тих земаља није могла да пружи темељне гаранције очувања територијалне целовитости и независности западноевропских држава, с обзиром на то да су биле исцрпљене претходним ратом. Знајући да им једино САД могу јемчити безбедност,⁴ западноевропске државе тих година водиле су преговоре са америчком администрацијом.

Идејни оснивачи НАТО-а биле су европске државе Велика Британија и Француска. По завршетку Другог светског рата, британска и француска дипломатија започеле су са интензивним, тајним преговорима у вези са укључењем САД у питања везана за одбрану Западне Европе од „социјалистичке опасности са Истока“. Један од најкомпетентнијих стручњака у послератном раздобљу, у западним круговима, за питања развоја социјалистичких држава Џорџ Кенан помало је панично упозоравао да капиталистичком све-

³ Оригиналан пун назив Западноевропске уније био је "The Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence".

⁴ САД су у то време представљале главну светску силу. Ова држава поседовала је 2/3 светских резерви злата и 50% светске индустријске производње.

ту прети опасност уколико се убрзо не заустави претња са Истока. Изворни узроци за настанак НАТО-а⁵ су: безбедносни (потреба ублажавања последица првог удара у случају оружаног напада социјалистичких снага, нерешено питање Немачке, жеља да се застраши супротни блок), економски (примена Маршаловог плана) и политички (одржање слободног, демократског, капиталистичког света, извршење Труманове доктрине).⁶

Генеза НАТО

Североатлантски уговор потписан је 4. априла 1949. године, а чланице НАТО-а су тада постале: Белгија, Данска, Француска, Ирска, Исланд, Луксембург, Холандија, Норвешка, Португалија, Велика Британија, Канада и Сједињене Америчке Државе. Када је Савез основан, карактерисала га је веома мала политичка структура и још мања војна формација. Прве организационе структуре биле су успостављене Вашингтонским споразумом. Чланом 9. основан је савет, који је постао познат као Северноатлантски савет (НАС), водећи политички орган који доноси одлуке унутар Савеза. Првобитно је био састављен од министара спољних послова земаља-чланица, са овлашћењима да „по потреби успоставља помоћна тела“. Организацијска структура Савеза била је веома лабилна. Органи који су се састајали на министарском нивоу били су обавезни да се састану само једном годишње, мада су се могли састајати и чешће. Током првих година, када се структура Савеза почела формирати, Савет се састао четири пута између септембра 1949. и маја 1950. године. У то време амбасадор САД у СССР-у видео је НАТО савез као „савез држава угрожених Совјетским Савезом; политика зауздавања (*containment*) била је јеванђеље тог савеза, док је НАТО био његова организацијска последица – црква“.⁷

Са војног аспекта Алијансе, Војни комитет суочавао се са сличном ситуацијом као и Савет. Постојао је на вишем нивоу и није се довољно често састајао. Савет је имао стално извршно тело, које је доносило одлуке, управљало војним планирањима и обезбеђивало помоћ у особљу. Ограниченост чланства сталне групе на Француску, Уједињено Краљевство и САД био је потенцијалан извор иритације за осталих девет чланица НАТО. На крају, притисак који су испољиле земље-нечланице за више утицаја током раздобља када војни комитет није заседао, довео је до формирања Представничког војног комитета, са националним официрима за везу као акредитованим

⁵ У тексту су за Североатлантски савез (пакт) коришћене скраћенице: НАТО, Савез и Алијанса.

⁶ Lidija Čehulić: *Euroatlantizam, Politička kultura*, Zagreb, 2003, str. 66–69.

⁷ Damir Grubiša: „Proširenje NATO-a i EU“, u: Čehulić Lidija (ur.), *NATO i novi međunarodni odnosi, Politička kultura*, Zagreb, 2004, str. 108.

војним представницима. Стална група са канцеларијом, операцијама и утицајем на креирање политике остала је доминантно тело које је давало смернице унутар војног комитета током педесетих година прошлог века. Оваква ситуација допринела је стварању Врховног савезничког команданта Европе (SACEUR), која је тада била примордијални извор војних савета генералном секретару и Савету.

Током Хладног рата, којег неки зову временом „равнотеже терора“, ⁸ када су односи, али и проблеми између држава решавани у „пресеку претњи и способности“, ⁹ у НАТО су се укључиле Турска и Грчка, које су одувек имале посебно значење у америчкој геостратегији. Иако ниједна од ове две државе није „трансатлантска“ у правом смислу речи, амерички стратегијски интереси су превагнули. ¹⁰ Убрзо, 1955. године, НАТО-у је приступила Савезна Република Немачка, и то на инсистирање САД. Тадашњи амерички политички кор сматрао је да су примањем Савезне Републике Немачке у Алијансу европски савезници морали бити уверени у озбиљне намере САД да није питање када, већ како у Савез интегрисати ту државу.

Сврха оснивања НАТО-а била је да то буде организација колективне безбедности, ¹¹ али и колективне одбране, чија се основа види у члану 5 Вашингтонске повеље, где се каже да ће „оружани напад на било коју чланицу бити сматран нападом на све чланице НАТО-а“. ¹²

Педесетих година прошлог столећа НАТО израста у значајну војно-политичку организацију. Како би СССР одговорио на изазов Америке у Европи, 1955. године основан је Варшавски пакт, чиме је Европа дефинитивно била распоућена. Спремност СССР-а да искаже делатни потенцијал Варшавског пакта приказан је већ годину дана након оснивања, током политичке кризе у Мађарској.

Током седме деценије двадесетог века нагомилавају се проблеми у оквиру Алијансе. Улога Шарл де Гола у политици Запада доводи до многих супротности не само у оквиру Европске заједнице, већ и у оквиру НАТО-а.

⁸ Joseph S. Nye Jr: *Understanding International Conflicts*, (Foreward by Stanley Hoffmann), Fourth edition, Longman, New York, 2003, p. 138.

⁹ Daniel N. Nelson: "Great Powers and Global Insecurity", u: *Europe's New Security Challenges*, London, 2001, pp. 353–379.

¹⁰ Америчка администрација је због стратешких интереса у НАТО укључила и Португалију. Улазак Португалије правдан је тезом да режим у Лисабону „јесте ауторитаран, али није тоталитаран“.

¹¹ Под колективном безбедношћу се подразумева „заједничко обезбеђивање, без унапред одређеног противника, усмерено унутра и засновано на обавези притицања у помоћ оном субјекту који је жртва агресије без обзира на то који други припадник насрће на његову националну безбедност“. (Војин Димитријевић: Појам безбедности у међународним односима, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 53).

¹² „Уговор организације североатлантског пакта“ у: Драган Р. Симић: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 207–209.

Де Гол је систем међународних односа замислио првенствено као систем јаким националних држава, с тим да разлике у њиховим идеологијама нису толико важне.¹³ Тако је, по његовом мишљењу, комунистичка Русија била потенцијални партнер за успостављање нове равнотеже снага у међународним односима.¹⁴ Француска је отворено показала неразумевање и незадовољство лидерском позицијом САД у оквиру „породице демократија“. Прецизније, није се слагала са политиком НАТО-а која се односила на нуклеарно наоружање и интегрисану командну структуру.¹⁵ Стога је Француска 1966. године напустила све командне структуре НАТО-а и затражила да се Главни штаб савезничких снага у Европи измести из околине Париза. Наредне, 1967. године, НАТО је преместио штаб из Француске у околину Монса у Белгији.¹⁶ Повод за нетрпељиво понашање Француске према својим савезницима Пол Кенеди је видео у *подељености* – трајној одлици у међусобним односима између европских држава.¹⁷

Реган и његова администрација потпуно су раскинули са политиком „укључи, одлажи и преговарај“ Џимија Картера и водили су знатно агресивнију спољну политику. На унутрашњем плану, Реган је усмеравао потенцијале своје државе на развој војне индустрије и одређење својих потенцијала на остваривање програма *SDI (Strategic Defence Initiative* – Иницијатива за стратешку одбрану, познатија под називом „Рат звезда“). Тим програмом постигнут је огроман успех у наоружању и развоју војне индустрије САД. Почетак Регановог мандата у Белој кући обележен је и додатним ширењем НАТО-а, који је тада обухватао и Шпанију (1982. године), једину државу која је по свом идеолошком опредељењу, све до средине седамдесетих година претходног века, била фашистичка.¹⁸

¹³ О разлици између поретка, система и друштва држава у: Драган Р. Симић: Поредак света, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 193–206.

¹⁴ О појму равнотеже снага опширније у: Hans J. Morgenthau: *Politics Among Nations (The Struggle for Power and Peace)*, Revised by Kenneth W. Thompson, Brief edition, McGraw Hill, New York, 1991, pp. 181–216.

¹⁵ О америчком разумевању односа у Алијанси Хенри Кисинџер тврди: „По америчком мишљењу, Алијанса је била нешто попут акционарског друштва; утицај у њој морао је да одражава пропорционални удео у власништву сваког деоничара и морао је да се срачунава у директној сразмери с материјалним доприносом заједничком подухвату“ (Хенри Кисинџер: *Дипломатија*, Verzal Press, Београд, 1999, стр. 538).

¹⁶ „Док су амерички лидери истицали партнерство, Де Гол је наглашавао одговорност држава за властиту безбедност. Док је Вашингтон желео да свакој чланици Алијансе додели део заједничког задатка, Де Гол је веровао да би при таквој подели рада његовој земљи припала подређена улога што би уништило француски осећај идентитета.“ (Ibid, стр. 539)

¹⁷ О европској подељености видети: Пол Кенеди: *Успон и пад великих сила, ЦИД–Службени лист СРЈ, Подгорица–Београд, 1999, стр. 23–46.*

¹⁸ За улазак Шпаније у НАТО гласало је 52% грађана изашлих на биралишта. Шпанија није била присутна у војним структурама НАТО све до 1997. године. Опширније видети: Дејан Гајић: *Приоритети Србије и Црне Горе у прилагођавању оружаних снага критеријумима НАТО*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2004, стр. 3.

Таквим развојем догађаја совјетски политичари стављени су на муке, тражећи најприкладнији начин за превазилажење постојећих проблема. Како је у то време совјетска индустрија била довољно исцрпљена, Михаил Горбачов је заједно са својим сарадницима разрађивао преговарачке тактике и осмишљавао нове концепте спољне и унутрашње политике, сагласно новом односу снага на светској позорници. Свој програм реформи засновао је на два елемента: *перестројки* – реструктурирању, како би досегао подршку нових технократа, и *гласности* – политичкој либерализацији, како би задобио поверење дуго прогањане интелигенције.

Основни безбедносни задаци Савеза

Основна и трајна сврха НАТО-а, утврђена Вашингтонским споразумом, је сте да политичким и војним средствима осигура слободу и безбедност свих својих чланица. Заснована на заједничким вредностима демократије, људских права и владавине закона, Алијанса је од свог оснивања тежила да осигура трајни мир и ред у Европи. Постизање овог циља може бити угрожено кризом или сукобом и ван евроатлантског подручја. Алијанса не обезбеђује само одбрану чланица, него и доприноси миру и стабилности изван географских простора дефинисаних као евроатлантско подручје кроз партнерство и операције управљања кризама. Водећи принцип Алијансе је заједничко пожртвовање и узајамна сарадња између суверених држава у подршци недељивости безбедности за све чланице. Солидарност и кохезија унутар Алијансе, кроз дневну сарадњу у политичкој и војној сфери, гарантује да чланица није принуђена да се ослони само на своје националне способности у решавању основних безбедносних изазова, ризика и претњи. Без одузимања права и обавеза земљама-чланицама, које произилазе из суверенитета на пољу одбране, Савез им омогућава да кроз колективно удруживање постигну суштствене циљеве на пољу националне безбедности. Основни безбедносни задаци предочени су у Стратешком концепту Алијансе. То је извештај циљева Алијансе који пружа највиши степен упутстава о политичким и војним средствима за постизање циљева. То је остала основа за спровођење целокупних смерница Алијансе. Промене извора претњи и њихове перцепције резултирале су континуираним процесом прилагођавања ових стратегија како би се осигурало да су политички оквир, војна структура и војна способност потребне у борби са савременим безбедносним проблемима адекватне.

Стратешки концепт објављен 1991. године одступао је од претходних докумената и по садржају и по форми. Одржавао је безбедност својих чланица као фундаменталну сврху НАТО-а, у комбинацији са посебним обавезама према побољшању и проширењу безбедности за Европу као целину, кроз партнерство и у сарадњи са донедавним супарницима. Такође, издат

је као јавни документ, отворен за дискусије и коментаре парламената, стручњака за безбедност, новинарског естаблишмента и шире јавности. Стратешки концепт ревидиран је 1999. године, обавезујући савезнике не само на заједничку одбрану, него и на мир и стабилност ширег евроатлантског подручја. Документ садржи следеће политичке објаве:

- широк приступ безбедности, обухватајући политичке, економске, социјалне и људске факторе, као и одбрамбену димензију Алијансе;
- јаку преданост трансатлантским релацијама;
- одржавање војних капацитета Алијансе како би се осигурала ефективност војних операција;
- развој европских способности у оквиру Алијансе;
- одржавање адекватне структуре и процедура за превенцију конфликта и управљање у кризним ситуацијама;
- ефективно партнерство са земљама нечланицама НАТО, базирано на сарадњи и дијалогу;
- проширење Алијансе и отварање врата према потенцијалним новим чланицама;
- континуирано залагање према контроли далекометног наоружања, разоружавања и споразум о непролиферацији.

Овако широка дефиниција безбедности разазнаје важност политичких, економских, социјалних, те фактора окружења уз димензију одбране. Партнерство и сарадња са осталим земљама, сарадња са осталим регионалним и међународним организацијама попут УН, као и стратешко партнерство које разраста између НАТО и Европске уније, доприноси успостављању обострано јачих и комплементарних односа, као и ефективнијој превенцији конфликта и кризног менаџмента. Специфични задаци Алијансе су, такође, описани у Стратешком концепту. Они су следећи:

- понудити неопходан основ за стабилно евроатлантско безбедносно окружење, засновано на развоју демократских институција и опредељењу мирног решавања спорова, у којем ниједна земља не би могла застрашити или присиљавати било коју другу претњом или употребом силе;
- служити, као што је наведено у члану 4. Вашингтонског споразума, као основни трансатлантски форум за саветовање савезника по било ком питању које погађа њихове виталне интересе, укључујући могуће ризике за безбедност чланица и за одговарајућу сарадњу на пољу заједничких интереса;
- спречити и одбрани се од претњи агресије против било које државе чланице НАТО, као што је наведено у члановима 5. и 6. Вашингтонског споразума.

У циљу побољшања безбедности и стабилности у евроатлантском подручју, задаци Алијансе су:

- да буде спремна, у складу са чланом 7. Вашингтонског споразума, да допринесе ефективнијој превенцији конфликта и да се активно ангажује у менаџменту кризних ситуација, обухватајући операције реаговања у кризама и

• да промовише широки спектар партнерства, сарадње и дијалога са осталим земљама на евроатлантском подручју, са циљем повећане транспарентности, узајамног поверења и могућношћу заједничке акције са Алијансом.¹⁹

Након 11. септембра првенство је стављено на бољу размену информација везаних за терористичке претње, јачање сарадње и партнерства са осталим земљама изван Савеза и са осталим организацијама по свим питањима. Ова сарадња усмерена је изнад свега на терористичке претње, учвршћујући улогу Центра за оружје за масовно уништење (*Weapons of Mass Destruction – WMD*) у доприносу војне приправности за одговор претње WMD и способности да делује у њиховом окружењу, прилагођавајући дејство структуре и побољшавајући војне способности у осталим релевантним подручјима.

Организација Северноатлантског пакта савез је 26 земаља из Северне Америке и Европе, опредељених да испуне циљеве Северноатлантског споразума потписаног у Вашингтону 4. априла 1949. године. У складу са Споразумом, фундаментална улога НАТО-а је заштита слободе и безбедности земаља чланица политичким и војним средствима. Савез чува заједничке вредности демократије, појединачне слободе, владавине закона и мирољубивог решавања спорова и промовише ове вредности на евроатлантском подручју. НАТО обезбеђује форум у којем се земље из Северне Америке и Европе могу заједнички консултовати по питању безбедности и предузети заједничку акцију на остварене безбедносне претње. Везе између североамеричких и европских чланица Савеза основ су НАТО-а. Ове земље деле истоврсне вредности и интересе, те су одане уважавању демократских принципа, чинећи недељивом безбедност Европе и Северне Америке.

Алијанса је посвећена одбрани држава-чланица од агресије или претње агресијом, те би се напад на једну чланицу или на више њих сматрао нападом на све. НАТО остаје међудржавна организација, у којој свака земља чланица задржава свој суверенитет. Све одлуке у склопу НАТО-а чланице доносе заједнички консензусом. Најзначајнији орган НАТО-а за доношење одлука је Северноатлантски савет, који окупља представнике свих савезника на нивоу амбасадора, министара, премијера или председника држава. Свака држава-чланица у потпуности суделује у доношењу одлука на бази једнакости, независно од величине политичке, војне или економске снаге. Савезници тако задржавају опсег за независну акцију, са уважавањем заједничких одлука и заједничких акција. Одлуке савезника, једном донете, омогућавају уједињену и усклађену акцију појачану политичком солидарношћу. Ово је, рецимо, потврђено одлукама донетим да се пружи помоћ Сједињеним Државама након напада 11. септембра 2001. године. Први пут у својој историји НАТО је активирао члан 5. Вашингтонског споразума, који наглашава да се оружани напад против једне или више чланица Алијансе

¹⁹ NATO Handbook, Public Diplomacy Division NATO, Brussels, 2006, pp. 18–20.

сматра оружаним нападом против свих. Све чланице Алијансе одмах су осудиле нападе и пружиле подршку САД.

НАТО нема властите оперативне снаге, осим оних издвојених од држава-чланица или од земаља-партнера у сврху извођења специфичних мисија. НАТО има на располагању за ову сврху бројне механизме – планирање одбране и процесе планирања извора који изграђују основу за сарадњу у оквиру Алијансе, спровођење политичких обавеза за унапређење способности и војну структуру која комбинује функције планирања организације мултинационалних снага са широким системом команде и контроле распоређених војних снага Савеза. Под командом команданата за стратегије, Савез омогућава заједничко планирање, вежбе и оперативни размештај снага које су дале земље-чланице у складу са заједнички усаглашеним процесима планирања снага. Стога важан део улоге Алијансе је да делује као филтер за стварање снага према потребама и да омогући земљама чланицама учешће у операцијама управљања кризама које оне не би могле појединачно предузети.

Дијалог и сарадња са земљама-нечланицама помогли су да се превазиђу хладноратовске поделе и да се безбедност и стабилност прошире изван граница НАТО-а. Алијанса продубљује и проширује сарадњу са Русијом и Украјином и са осталим земљама Партнерства, од којих су неке у међувремену постале чланице, као и са земљама у Медитеранском дијалогу и ширем Блиском истоку (Истанбулска иницијатива).²⁰

Алијанса након Хладног рата

Совјетски лидери јасно су увидели којим путем је кренула њихова држава, те су, да би тренутну ситуацију колико-толико побољшали, кренули ка пружању руке америчкој администрацији. Схватили су да је потреба СССР-а за глобалном премоћи нереална у том тренутку, а захтев за равнотежом снага – тешко остварива жеља. Распад биполарног система држава јасно је најављен 1990. године, када су се, у октобру, ујединиле Демократска Република Немачка и Савезна Република Немачка. Један од главних услова које су САД поставиле уједињеној Немачкој био је да нова држава буде члан НАТО-а.

Оно што је означавало крај девете и почетак последње деценије двадесетог века, али и сада карактерише међународни систем, јесте појава истовремене фрагментације и интеграције у међународној политици тзв. *фрагментације (fragmegration)*,²¹ или како дату појаву назива немачки теоретичар Хери-

²⁰ Бисера Турковић: НАТО – од сигурносног савеза до савремених изазова, Центар за сигурносне студије, Сарајево, 2006, стр. 10–14.

²¹ James Rosenau, *The Dynamism of a Turbulent World*, pp. 18–35 u: Michael T. Klare, Yogesh Chandrani (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin's Press, New York, 1998, str. 18.

берт Дитер *глолокализације* (*glolokalization*).²² Државе на Западу почеле су све више да сарађују, да се повезују и интегришу, укрупњавају, а упркос томе државе Истока су се делиле и структурално распадале.²³ Западне државе су безбедност разумеваале као систем „спојених судова“, тј. безбедност као недељиву категорију и да се сви неспоразуми морају решавати кроз *сарадњу и пријатељство*.²⁴ Насупрот њима, бивше комунистичке државе желе повраћај слободе истицања националне самобитности, а неке од њих то решавају оружаним сукобима и грађанским ратом (ратови у бившој СФРЈ).

Једна за другом комунистичке партије препуштају власт новим политичким снагама у Румунији, Бугарској, Пољској, Чехословачкој ... Рапушта се Варшавски пакт и СЕВ и те државе почињу самостално да бирају пут ка капиталистичком систему и тржишној економији. Најбитнији догађај било је „самораспуштање“ Совјетског Савеза, који је препустио апсолутну лидерску позицију у светским односима САД. Како би потврдиле своју позицију у међународним односима, САД су заузеле веома агресиван став у вођењу спољне политике, а НАТО постаје „ударна песница“ западне политике. Након промена, у бившим комунистичким државама расте потреба за приближавањем тековинама западних демократија. Државе које су се ослободиле тоталитаризма јасно су изразиле жељу да се укључе у процесе европских интеграција.

После рушења зида у Берлину и појаве преобраћења појединих комунистичких држава у капиталистичке, Европа је обухватала три политичке, безбедносне и идеолошке средине:

- Западна Европа (Европска унија), уз директно присуство САД у служби војно-безбедносне стабилности;
- војно, безбедносно, политички, идеолошки и економски неиспуњен простор („вакуум моћи“) бивше комунистичке државе;
- СССР пред распадом, од којег је нешто доцније остала само Руска Федерација.²⁵

Поједини аутори, попут Кенета Волца и Миршајмера, сматрали су како НАТО-у „нису одбројани дани, али године јесу“.²⁶ Хенри Кисинџер је тврдио

²² Heribert Dieter: World Economy – Structures and Trends, u: Paul Kennedy, Dirk Messner and Franz Nuscheler (eds.): Global Trends and Global Governance, Pluto Press and Development and Peace Foundation, London, 2002, p. 91.

²³ Синтагма, која би могла бити употребљена за ове државе у то време, јесте социјетална нестабилност, а односи се на појаву унутар једног друштва или државе, урушавање свих институција, економске и правне несигурности појединаца и других облика угрожавања безбедности.

²⁴ Barry Buzan: People, States and Fear, Second edition, Lynne Reinner Publishers, Boulder, Colorado, 1991, p. 79.

²⁵ Душан Николиш: САД (сад) или никад, ауторско издање, Београд, 1998, стр. 23.

²⁶ Видети: Kenneth N. Waltz: The Emerging Structure of International Politics, International Security 18, no. 2 (Fall), 1990, pp. 75–76; такође: John J. Mearsheimer: Back To the Future, International Security, no. 1 (Summer), p. 52.

да „...НАТО више није довољан за атлантску безбедност“. ²⁷ Опет, Френсис Фукујама је месијански тврдио да је то „крај историје“. ²⁸ За њега је завршетак Хладног рата означавао коначну победу либерално-западног погледа на свет, демократије и модела капиталистичке тржишне привреде над комунистичким светом. Резултат таквог тријумфа је изненадно и нагло „рачвање глобалне структуре“ ²⁹ чиме се отвара пут развоју савремених просперитетних и слободних режима у новом светском поретку, али и пружа могућност успостављања вишег степена хармоничности у међусобним односима држава на глобалном плану, тако да НАТО као институција или не треба да постоји или треба да промени сврху.

Нестанком Варшавског пакта, распадом СССР-а и других комунистичких држава на истоку Европе изненада је настао „безбедносни вакуум“. НАТО је изгубио главног противника и самим тим разлог постојања. Челни људи НАТО-а и лидери држава-чланица нашли су се пред дилемом на који начин да „продуже живот“ Савезу, тј. да пронађу сврху даљег опстанка, не марећи за уврежено мишљење међу многим научницима да „ниједан савез није задуго надживео свог супарника“. ³⁰ Прикључење НАТО-у као војно-политичкој организацији Запада, за државе централног и источног дела Европе било је приоритетније и остваривије него улазак у Европску унију (у то време Европску економску заједницу), који је подразумевао дуготрајан процес прилагођавања. Све те земље желеле су да се на војно-политичком плану обезбеде од евентуалног поновног укључења у нешто што би могло имати и најмање назнаке руског утицаја, а војни савез је у том смислу био најпогоднији. Некадашње чланице Варшавског уговора сматрале су да прикључење западној војној структури пружа неопходне гаранције за остварење својих тежњи о што делотворнијем дистанцирању од прошлости. Иако су годинама учествовале у ОЕБС-у, ова организација им није била поуздан јемац безбедности услед активности Русије у њој.

Све више изражена „сложена међузависност“ између држава, која се одликује мањом улогом војне силе, одсуством хијерархије између актера и умножавањем канала контаката између чланова различитих друштава, ³¹

²⁷ Хенри Кисинџер: Да ли је Америци потребна спољна политика? (У сусрет дипломатији 21. века), БМГ, Београд, 2003, стр. 72.

²⁸ Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man*, Harmonswoth, New York, 1992, pp. 34–77.

²⁹ James N. Rosenau: *Turbulence in World Politics (A Theory of Change and Continuity)*, Princeton University Press, New Jersey, 1990, p. 17.

³⁰ Heinz Gartner, London: Adrian Hyde-Price and Erich Reiter: *Europe's New Security Challenges*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001, p. 126.

³¹ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye: *Power and Interdependence*, Third edition, Longman, New York–Boston–Monteral, 2001, p. 216.

нагнала је руководство да изнађе простор за употребу НАТО-а. Један од излаза из такве ситуације био је у *изазивању и управљању кризама*, посебно на простору бивше Југославије, што је био резултат вишегодишње примене доктрине „сукоба ниског интензитета“ (*Low Intensity Conflict – LIC*).³² Идејни творац ове доктрине била је америчка администрација, која ју је дуго година опитовала на теренима држава Латинске Америке. САД су успеле да уврсте појам *управљање кризом* у Нови стратешки концепт НАТО, у Риму 1991. године, дефинитивно омогућавајући Алијанси да се одрекне оквира постављених сопственим статутом, превазилазећи Лугарову упитницу „*out of area or out of business*“.

Други проблем који је Савез морао да амортизује јесу све чешће постављани захтеви бивших чланица Варшавског пакта за што скоријим уласком у НАТО савез. Прво што су државе Алијансе учиниле је Декларација са самита у Лондону (маја 1990), у којој је владама држава Совјетског Савеза и доскорашњим чланицама Варшавског пакта понуђена сарадња са НАТО-ом, што је први значајан постхладноратовски документ НАТО-а. Том приликом чланице НАТО-а предложиле су бившим чланицама Варшавског уговора потписивање Заједничке декларације, чиме би било потврђено да се више не сматрају супарницима.

Треће, поставља се питање да ли је НАТО доиста могао да реши нагомилане проблеме настале на тлу Европе. С тим у вези постављало се питање да ли НАТО може да се отисне у, у то време, донекле неизвестан процес – проширење.

Наводимо неке од идеја око којих су вођене горљиве расправе, а које осликавају тадашње неодлучно понашање НАТО-а на путу проширења:³³

- НАТО (не) може да се шири на Исток због својевремених обећања Запада;

- НАТО (не) попуњава „безбедносни вакуум“;
- НАТО (не) угрожава националне интересе Русије и
- НАТО (ни)је коришћење тренутне надмоћи САД.

Следеће године, на самиту у Риму, усвојен је нови *Стратешки концепт Савеза*, на којем је сачињена замисао превентивног деловања у кризним ситуацијама и отворена су нова обзорја у јачању војне и политичке улоге НАТО-а. Донета је одлука о стварању *Северноатлантског савета за сарадњу*, као политичког тела за комуникацију са бившим супарницима. Стварање форума за дијалог и сарадњу између Северноатлантског савеза и земаља Централне и Источне Европе, као и независних држава насталих на

³² Опширније у: Бошко Тодоровић, Душан Вилић: КРИЗЕ – изазивање и управљање кризама, ГрафоМарк, Београд, 1997.

³³ Бранислав Милинковић и Јован Теокаревић, Безбедност Европе и ширење НАТО-а, Институт за европске студије, Фондација Friedrich Ebert, Београд, 1998, стр. 90–100.

простору бившег СССР-а, представља главни предуслов у стварању програма „Партнерство за мир“. Предлог за покретање програма дале су САД у октобру 1993. године. У центру разматрања НАТО вођа били су „...уздицање демократије, изградња стабилности и убрзавање ширења тржишне економије ... три суштаствене врлине, које замењују борбу против комунистичке експанзије у хладном рату, и предочавају основу политичке стратегије ради предности створене од стране НАТО“.³⁴

Програм „Партнерство за мир“ НАТО је инаугурисао у јануару 1994. године, на бриселском самиту Северноатлантског савета. Лидери НАТО-а тада су саопштили да покрећу непосредан и делатан програм који ће преобратити однос између земаља које у њему учествују и НАТО-а, али и да „нови програм иде даље од дијалога и сарадње, у правцу истинског партнерства – Партнерства за мир“. Чланице Савета за северноатлантску сарадњу и Конференције за европску безбедност и сарадњу позване су да се придруже програму. Програм претпоставља полуинституционализовани оквир за усклађивање оружаних снага и војних доктрина чланица „Партнерства за мир“ са мерилима НАТО-а, као и припреме за постепено укључивање у Савез, или као једну од етапа у развојном процесу ширења НАТО-а на Исток („савремени *Drang Nach Osten*“).³⁵ „Партнерство за мир“ засновано је на двоструком односу³⁶ – између НАТО-а и сваке државе чланице програма и између самих чланица. Већина држава чланица Партнерства за мир су бивше комунистичке земље са подручја Источне Европе и бившег Совјетског Савеза, али у њему суделују и неутралне земље – Аустрија, Финска, Швајцарска и Шведска.

НАТО је 1995. године одлучио да спроведе „интензивирани дијалог“ са сваком земљом која је обзнанила свој интерес за прикључивање Алијанси. Разговори су прво покренути са Чешком, Мађарском и Пољском 1997, у сусрет првој постхладноратовској рунди проширења у 1999. години. Већ у јулу 1997. савезнички представници држава и влада могли су да позову ове три земље на почетак разговора о приступању. Протоколи о приступању потписани су у децембру 1997. и свих 16 НАТО земаља их је ратификовало. Три земље приступиле су Савезу и тако постале његове чланице у марту 1999. године. На самиту у Прагу, у новембру 2002. године, државни и владини представници у Савезу позвали су Бугарску, Естонију, Летонију, Литванију, Румунију, Словачку и Словенију да започну разговоре о приступу. Свих седам земаља раније су учествовале у Акционом плану чланства (*Membership*

³⁴ Bill McSweeney: Security, Identity and Interests, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 188.

³⁵ О овом виђењу Партнерства: Bob Djordjević: "Partnership for Peace" – Modern-day Version of "Drang Nach Osten" Strategy, Taming the "Russian Bear", 23/05/08, <http://www.truthinmedia.org/truthinmedia/Columns/Drang.html>.

³⁶ У НАТО-у ускотручан назив за такав однос је бијенални.

Action Plan). Процедуре које су пратиле и постојеће чланице НАТО-а и позване земље, у наредних дванаест месеци, приказале су процес прикључивања који ће се примењивати на будуће земље-чланице.

Протоколе о приступу потписали су министри спољних послова позваних земаља, у Главном штабу 26. марта 2003. године. До краја априла 2004. све земље чланице Алијансе обавестиле су владу САД о прихватању Протокола у складу са Северноатлантским споразумом, а 2. марта 2004. генерални секретар НАТО-а *de facto* је позвао 7 земаља да постану чланице. На церемонији у Вашингтону 29. марта 2004. године свака земља уложила је своје формалне инструменте приступа, као што је Споразумом прописано, тиме легално и формално постајући земља-чланица НАТО.

Савремени НАТО

Најбитнији политички орган Алијансе је Савет НАТО-а, који се окупља једном недељно, а чине га акредитовани амбасадори држава-савезника. Два пута годишње састаје се на нивоу министара иностраних послова. Савет доноси оперативне одлуке и усклађује ставове савезника о питањима Савеза и питањима о колективној безбедности и колективној одбрани, а њиме председава генерални секретар НАТО-а. Састанке Савета припремају Високи политички комитет (помоћници амбасадора) и Политички комитет (саветници за безбедност и политичка питања). Главне политичке и стратешке одлуке Савет доноси на самитима премијера и председника држава. Самити се, по правилу, одржавају сваке друге године.

Алијанса се састоји од преко 400 различитих комитета, комисија, органа политичке и војне садржине, како би остварила постављене задатке Савета, попут одбијања и реаговања на различите облике агресије, организацију помоћи могућој држави-жртви било какве агресије, као и сталној припреми за такве акције. Из тог разлога Савет под командом има 39 различитих комитета, од којих је најважнији Комитет за одбрамбено планирање (стални представници или министри одбране) и Група за нуклеарно планирање.³⁷

У оквиру војних питања најважнији орган је Војни комитет Савеза (начелници генералштабова држава-чланица и њихови представници), а под његовом командом су Војни штаб НАТО и стратешки команданти — главни савезнички команданти за Европу (*Supreme Allied Commander Europe — SACEUR*) и главни савезнички командант за трансформацију (*Supreme Allied Commander Transformation — SACT*). Мањи део националних снага налази се под непосредном заједничком командом, док је већи део под командом сопствене

³⁷ Небојша Вучинић: „Настанак и проширење НАТО-пакта“, у: Група аутора: Разумјети НАТО, Нансен дијалог центар, Подгорица, 2007, стр. 18–29.

државе. Целокупне војне снаге држава-чланица интегрисане су у три комплекса: Снаге за брзо реаговање, Главне одбрамбене снаге и Додатне снаге.

Сарадња чланица Алијансе је комплексна и свеобухватна и односи се на политичке, војне и привредно-економске аспекте. Најшира је војна сарадња, где је постигнут велики успех на плану интероперабилности и увођења заједничких стандарда у разноликим делокрузима војне проблематике. Израђен је и систем увезаности савезника у процесу планирања и координације војних снага, школовања и обуке кадрова, војно-привредног производног комплекса, стандардизације оружја и опреме, изградње заједничких објеката (лука, аеродрома, нафтовода и сл.).

Стварање Северноатлантског савета за сарадњу као предуслова за настанак партнерства

Североатлантски савет за сарадњу (*North Atlantic Cooperation Council – NACC*) установљен је, на предлог америчког државног секретара Џемса Бејкера и немачког министра спољних послова Геншера, на самиту у Риму 8. новембра 1991. године.³⁸ Пре него што буде објашњен NACC, мора се укратко објаснити Нови стратешки концепт и Римска декларација.

Новина коју је унео Стратешки концепт јесте дефинисање изазова безбедности с којима се НАТО сучељава у новој Европи.³⁹ Нови изазови, ризици и претње дијаметрално се разликују од хладноратовских, они су распршенији у односу на своје исходиште, бројнији и сложенији и веома их је тешко правовремено предвидети, а тиме и прикладно и делотворно се одбранити од њих.⁴⁰ Претње више не погађају директно територије држава чланица НАТО, већ извиру из политичких, економских, социјалних, етничких, верских, културних, еколошких и многих других нестабилности и неуједначености, као и нерешених проблема с којима се суочавају источноевропске и централноевропске земље. Напомиње се како НАТО мора обратити пажњу на глобалне изазове безбедности, као што су пролиферација нуклеарног наоружања, тероризам, субверзивне активности.

³⁸ Videti: Rome Declaration on Peace and Cooperation, November 1991, NATO Office of Information Press, p. 4.

³⁹ The Alliance's Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council, Rim, 8. novembar 1991, NATO Handbook, Documentation, NATO Office of Information and Press, 1999, str 281–299.

⁴⁰ По мишљењу једног од највећих познавалаца међународне безбедности Барија Бјузана, постоје: војне, економске, еколошке, политичке и социјеталне претње безбедности, при чему под социјеталним претњама сматрамо сплет националних, верских, социјалних и др. врста претњи које највише погађају појединца. Опширније у: Barry Buzan; *People, States and Fear*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1991, pp. 98–118.

Од бивших комунистичких држава тражи се сарадња у заштити мира, надвладавању криза и спречавању сукоба, уз пуну ангажованост Европске заједнице, Западноевропске уније, КЕБС-а, али с тим да НАТО остаје главни инструмент за осигурање стабилности у Европи. Централни задатак НАТО-а и даље је очување мира и безбедности. Концептом се уводи замисао колективне одбране, при чему су интегрисане оружане структуре, обухватајући вишенационалне снаге, водеће. Мултинационалне снаге, поред привржености потврде кредибилитета у достизању колективне одбране, оваплоћују јединство савеза, интензивирају трансатлантизам у целини, а такође и европски темељ одбране унутар Савеза, постављајући основу за јачање Европског одбрамбеног идентитета у оквирима Алијансе.

NASS је био замишљен као институционално тело за консултације и сарадњу у политичким и безбедносним питањима. То тело је отворено за све бивше чланице Варшавског пакта. Формално успостављање NASS одређено је на заседању Североатлантског савета, нивоу министара иностраних послова чланица Савеза заједно са шефовима дипломатија држава некадашњих учесника Варшавског уговора, у Бриселу 21. децембра 1991. године.

Оснивачком заседању NASS, уз представнике чланица Савеза, присуствовали су и заступници девет доскорашњих учесника расформираног Варшавског пакта: Бугарске, Чехословачке, Естоније, Мађарске, Литваније, Летоније, Пољске, Румуније и СССР.⁴¹ NASS се састајао на нивоу шефова дипломатије држава учесника и то најмање једном годишње, у оквиру представника у седишту НАТО-а у Бриселу, а у оквиру стручних радионица и окупљања, који су саставни део NASS, у суштини је био у непрекидном раду.

Активности које су се одвијале у оквиру NASS биле су бројне.⁴² Оне имају кључно значење у смислу успостављања новог европског безбедносног система, који би превасходно требало да се ослања на дијалог и свеколику сарадњу, а средишњи облици сарадње били су:⁴³ политичко саветовање, које се изводило редовним саветовањима о политичким и безбедносним питањима, у оквиру NASS, на нивоу амбасадора држава савезника и других припадника NASS или на нивоу министара ино-послова. Саветовања су одржавана и у склопу других институција и органа савезништва (различити одбори и

⁴¹ У току свог постојања NASS су приступиле: Јерменија, Азербејџан, Белорусија, Грузија, Казахстан, Киргистан, Молдавија, Руска Федерација, Таџикистан, Туркменистан, Украјина и Узбекистан, не наводећи „балтичку тројку“, која је већ била уврштена у тексту Римске декларације. Након мирног раздруживања Чешке и Словачке, обе државе су приступиле NASS 1993, затим Албанија и Словенија 1996. Као посматрачи у NASS су биле Аустрија, Финска, Македонија, Малта и Шведска.

⁴² Државе-чланице кооперирају на подручју утемељења односа између цивилних и органа оружаних снага у оквиру усклађивања ваздушног саобраћаја међу партиципацијентима, на пољу трансформације војне индустрије у цивилну, надзора наоружавања, пролиферације оружја, противваздушне одбране, цивилне заштите, заштите животне средине, успостављања уједначених информационих система у државама партнерима итд.

⁴³ Anton Grizold: Međunarodna sigurnost (Teorijsko-institucionalni okvir), op. cit, str. 137–138.

друга тела); економска сарадња – сарадња држава у оквиру израде прорачуна трошковника за одбрану, у складу са општим стањем економије појединих чланица *НАСС*; безбедносни аспекти макроекономске политике државе-чланице. Такве делатности *НАСС* припремао је и водио Одбор за економију Североатлантског већа (*NAC*), сваке године организујући семинар о економским околностима у државама припадницама *НАСС*. Размена обавештења и знања је вид кооперације који је припремао и координисао Одбор за информације и културне везе *NAC* и Одбор за изазове модерних друштава *NAC*, а активности су укључивале семинаре, конференције и објављивање публикација о тој димензији сарадње међу чланицама Атлантског савезништва и партнера из Средње Европе и држава некадашњег СССР-а.

Без обзира на чињеницу да су невојни изазови, ризици и претње безбедности доминирали почетком протекле деценије европским континентом,⁴⁴ постсоцијалистичке земље су посветиле нарочиту пажњу класичном, војном облику безбедности. Управо је НАТО захтевао да се кроз *НАСС* крене с постепеном демократизацијом националних оружаних снага бивших социјалистичких држава, са јачом сарадњом њихове војне и цивилне индустрије, јавношћу војног буџета, те успостављањем бољих цивилно-војних односа. Чланице *НАСС* предлагале су да се једном годишње одржава састанак министара одбрана припадница *НАСС* и држава чланица Североатлантског већа, али се Француска, чије војне снаге нису учествовале у структури НАТО-а, одлучно супротставила том предлогу.

Са ове временске дистанце може се устврдити да је формирање Североатлантског савета за сарадњу у првом реду била стратегијска одлука. У промењеној геостратегијској слици Европе и новонасталим невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности, НАТО је морао да сачини модел ширења свог утицаја на бивши комунистички блок, без обавеза давања безбедносних јемстава или директног примања новостворених држава у чланство. Чак су и западноевропски савезници тих година били у незгодном положају, јер нису знали како да се носе са тадашњом ситуацијом у Европи. Све могуће неспоразуме или латентне и нарастајуће нестабилности могле су бити држане под изравним надзором и није постојала могућност за њихово ширење са Истока према Западу.

Иако је сарадња била добро замишљена, а успеси су у почетку били очигити у подручју размене информација и боље сарадње између НАТО-а и некадашњих комунистичких земаља, *НАСС* није испунио захтеве и жеље средњеевропских држава. Постало је јасно да *НАСС* не пружа прикладно задовољење потреба земаља младих демократија, али ни њихове безбедносне интересе. Ни поједине заједничке делатности са атлантским савезницима нису

⁴⁴ О изазовима, ризицима и претњама видети: Дејан Орлић: „Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања система и замисли међународне безбедности“, Војно дело, 6/2004, Београд, 2004.

представљале гаранције брзом прикључењу НАТО-у.⁴⁵ Наду да би могли убрзо ући у Савез побудио је тадашњи државни секретар САД Лоренс Иглбергер, оценом да, иако нема консензуса међу савезницима, САД ипак сматрају да је у будућности могуће и реално очекивати проширење Алијансе.⁴⁶

Упркос свему, остаје признање да су заслуге НАСС у сачињавању нове европске безбедносне структуре неспорне. Сарадња је допринела превазилажењу укореењених предрасуда између бивших хладноратовских ривала и тиме је прокрчен пут према бољим и вишим облицима сарадње.⁴⁷

Партнерство за мир

„Партнерство за мир“ (*Partnership for Peace – PfP*) утемељено је на практичној сарадњи и преданости демократским принципима који подржавају Алијансу. Основано је да промовише реформе, повећа стабилност, умањи претње миру и изгради ојачане безбедносне односе између појединачних земаља-партнера и НАТО и између самих земаља-партнера. Суштина Партнерства је партнерство формирано појединачно између сваке земље-партнера и НАТО, устројено према појединачним потребама и заједнички спроведено на нивоу сваке владе учеснице. Од стварања Партнерства развијен је свеобухватан пакет практичних механизма, да подржи спровођење циљева ПЗМ и да омогући пренос замисли у акције. Ови инструменти пружају рам за билатералне и мултилатералне активности, проширујући околности земаља-партнера за учествовање у делотворним програмима који одражавају суштаствену природу њиховог ангажмана са Алијансом.

Програм „Партнерство за мир“ није подразумевао да ће његови чланови обавезно бити примљени у Алијансу, али посткомунистичке владе ипак су биле мотивисане да још више захтевају пуноправно чланство. „За то је постојао још један јак разлог: у међувремену је постало јасно да ће придруживање ових држава Европској заједници/унији (због реорганизације саме Уније после усвајања Уговора у Маастрихту и нагомиланих проблема унутар ње) бити много теже и да ће трајати много дуже.“⁴⁸ Појавом „... Партнерства за мир и Северноатлантског савета за сарадњу конституисана је институција транснационализације у војној сфери“.⁴⁹

⁴⁵ О признању америчког амбасадора при НАТО Вилијама Тафта из 1992. године да чланство у НАСС не значи сигуран корак ка НАТО-у видети: Lidija Čehulić: Euroatlantizam, оп. Цит., стр. 174.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Anton Grizold: Međunarodna sigurnost (Teorijsko-institucionalni okvir), Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1998, str. 138.

⁴⁸ Бранислав Милинковић и Јован Теокаревић: Безбедност Европе и ширење НАТО-а, оп. цит, стр. 81.

⁴⁹ Mary Kaldor: New and Old Wars, Polity Press, Cambridge-Oxford, 2001, p. 139.

Настанак и развој „Партнерства за мир“ у стратегијском смислу израз су намера НАТО-а за проширењем политичког, војног, економског и сваког другог утицаја на оне земље Европе које током Хладног рата нису биле под његовим окриљем. Проширење НАТО-а подразумевало је повећан утрошак свих ресурса и велике трошкове чланица Северноатлантског савеза, па је у питање доведено организацијско повезивање са заинтересованим партнерима које би било прихватљиво за Савез. Решење је постигнуто у међусобном одређивању активности које ће партнер квалитетно остваривати на основу сопствених улагања, умањујући трошкове НАТО, као и делатности које ће се боље испуњавати и унапређивати удруженим снагама, повећавајући сарадњу у реализацији процеса за које је заинтересован Северноатлантски савез. НАТО при томе задржава општу контролу над активностима чланица Партнерства, а део заједничких активности задржава се као елемент даљег утицаја на партнера. Процес обостраног уговарања активности прожет је проналажењем компромиса и усаглашавањем мотива и могућности земаља које желе да приступе Партнерству.

Постављањем програма „Партнерство за мир“ за прелазно решење бившим комунистичким државама, НАТО је на неки начин отворио „Пандорину кутију“, јер оваквим начином сарадње нису биле задовољне чланице НАТО-а, али ни државе претенденти за улазак у Алијансу. Мора се признати да је том понудом НАТО само приморао државе источне и централне Европе да уложе додатне напоре, пре свега новац, у достизање чланства.

Очевидно је да је из савезничког угла гледања на тадашње стање односа Алијансе и екс-комунистичких земаља прорачунато да је ово најјефтинији начин достизања геополитичких циљева чланица, пре свих САД. Такође, међу савезничким државама постојала је бојазан како ће реаговати Русија, која је у то време на потенцијално ширење НАТО на Исток гледала ако не са укусом горчине и одвратности, а онда са осећајем анимозитета како према моћном противнику, тако и према сопственој немоћи да свом такмацу одговори на начин достојан једне тако велике државе.

Формална основа Партнерства је Оквирни документ који је Савез обзнао 1994. године на самиту у Бриселу, позивајући заинтересоване земље да учествују у програму. Оквирни документ садржи обавезу земаља-чланица да се консултују са било којом земљом-партнером која може приметити директну претњу свом територијалном интегритету, политичкој независности или безбедности. Свака земља-партнер поставља специфичне обавезе и политичко опредељење за подржавање демократског друштва, одржавање принципа међународног права, испуњавање обавеза регулисаних Повељом УН, Универзалном декларацијом о људским правима, Хелсиншким финалним актом и међународним споразумима о разоружању и контроли

оружја. Земље-партнери уздржавају се од претњи или употребе силе против других држава, поштују постојеће границе и спорове решавају мирним путем. Одређене су и неке специфичности које се тичу промоције јавности у планирању националне одбране и израде буџета, успостављања демократске контроле над оружаним снагама и развоја капацитета за заједничке акције са Савезом у мировним и хуманитарним операцијама.

Одабир појединачних активности у оквиру Партнерства заснован је на амбицијама и капацитетима сваке земље-партнера. Одређена питања стављена су пред Алијансу у Презентационом документу, који је темељ за појединачне партнерске програме који су заједнички развијени и договорени између НАТО и сваке земље-партнера. Ови двогодишњи програми изводе се из широког спектра активности које рефлектују циљеве и приоритете земаља-партнера. Сарадња је усредсређена на војну интероперабилност и реформу одбране, као и управљање последицама ове реформе, а осим тога практично се односи на све делокруге активности НАТО-а, заједно са одбрамбеном политиком и планирањем, на цивилно-војне односе, образовање и обуку, протвваздушну одбрану, комуникационе и информационе системе, питања одбрамбене трансформације, кризни менаџмент и планирање деловања у елементарним непогодама и катастрофама, информацијске и комуникацијске програме и научну сарадњу.

Билатерални програми и војне вежбе помогле су земљама-партнерима да развију снаге спремне да суделују у мировним активностима заједно са НАТО снагама, у складу са кључним циљем Партнерства. Партнери већином адаптирају своје војне снаге према оперативним мерилима Алијансе, како би обезбедиле делотворност и усвајање процедура и система, компатибилних са стандардима Савеза. Канцеларија за координацију успостављена је 1994. године при Врховном штабу савезничких снага у Европи (*SHAPE*), ради стратешких команди НАТО-а, како би допринела овом процесу и помогла РЗМ у координацији обуке и вежби.

Значајне иницијативе покренуте су на Вашингтонском самиту у априлу 1999. године, с циљем повећања оперативног фокуса Партнерства за мир и укључености земаља-партнера у процесу одлучивања и планирања ПЗМ. Оне су садржале увођење концепта оперативних способности, усмереног ка развоју ближе и више фокусиране војне сарадње и побољшања војне ефективности мултинационалних снага. Политичко-војни оквир развијен је да би ојачао консултације током нарастајућих криза, које би могле изискивати распоређивање мировних трупа и раније укључивање земаља партнера у расправе оперативног планирања и питања генерисања снага. Програм за унапређење обуке и едукације направљен је да би помогао унапређењу интероперабилности и уздизању сарадње и дијалога између одбрамбених и безбедносних заједница у НАТО и земљама-партнерима. Ту је и не-

колико центара за обуку,⁵⁰ који доприносе развоју прилика за обуку за партнерске државе. Да би се земље-партнери што боље интегрисале у свакодневне делатности Партнерства, успостављене су јединице особља при осам НАТО војних штабова који упошљавају официре из земаља-партнера.

Усмеравање на интероперабилност или потребне капацитете осигурано је под Процесом планирања и ревизије, осмишљеним да осигура бољу способност снага партнера да делују са снагама земаља-чланица НАТО у заједничким мировним операцијама. Овај процес значајно је допринео делотворности учешћа земаља-партнера у мировним операцијама подршке под вођством НАТО на Балкану и у Авганистану. Коришћени механизам моделован је на систему планирања снага НАТО, а на располагању је партнерима које га желе употребити. Планирани циљеви, познати као партнерски циљеви, одређују се са сваком земљом засебно, пружајући стандардни критеријум за мерење напретка у процесу екстензивне ревизије. Захтеви постају комплекснији и везани су за побољшање могућности које су чланице НАТО себи поставиле. Процес планирања и прегледа користе и партнери како би развили ефективне и доступне оружане снаге, те како би промовисали покушаје реформе одбране.

Управљање информацијама и систем размене (PRIME), основан у Швајцарској 2001. године, омогућавају партнерима и земљама чланицама НАТО да размењују информације и да захтевају или нуде учешће у оквиру НАТО програма. Даљи кораци у продубљивању сарадње у оквиру „Партнерства за мир“ предузети су на самиту у Прагу, новембра 2002. године. Свеобухватан преглед оба програма, и ЕАПС и „Партнерства за мир“, води ка јачању сарадње у одбрамбеним реформама, јачању политичког дијалога са државама-партнерима и даљем повећању њиховог учешћа у планирању, извођењу и надзору активности у којима суделују. Акциони план партнерства за борбу против тероризма (*Partnership Action Plan Against Terrorism – PAP-T*)⁵¹ направљен је да пружи оквир за повећану мултилатералну сарадњу у борби против тероризма.⁵²

⁵⁰ Концепт центара за обуку Партнерства (Concept for PfP Training Centres). Концептом су предвиђени разноврсни облици учешћа НАТО у тим центрима, укључујући пружање стручних савета и помоћи. Према условима наведеним у Концепту, постоји неколико центара за обуку „Партнерства за мир“: Центар за обуку „Партнерство за мир“ у Анкари; Полигон за обуку Јаворов у Украјини; ЖенеВСки центар за безбедносну политику у Швајцарској, где је окупљено 16 држава, у оквиру кога се налази и DCAF (Центар за демократску контролу оружаних снага); Центар за учење страних језика у Словенији, који делује у оквиру Школе за стране језике Војног центра НАТО за образовање; Центар за обуку „Партнерство за мир“ у Букурешту; Центар за обуку „Партнерство за мир“ у Алмансу у Шведској; Центар за обуку „Партнерство за мир“ у Аустрији; Центар за обуку „Партнерство за мир“ у Грчкој; ПЗМ центар за обуку Финској.

⁵¹ "Partnership Action Plan Against Terrorism", The Prague Summit and NATO's Transformation, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2003, pp. 87–93.

⁵² Опширније о овом плану: Далибор Кекић: „Партнерство за мир – аранжман НАТО у борби против тероризма“, НБП, 1/06.

Да би се одредиле потребне реформе земаља-партнера, нови билатерални механизам уведен је на самиту у Прагу у форми индивидуалних партнерских планова акције (*IPAP*). Они су допуштали Алијанси да скроји свој савет и помоћ земљама партнерима које желе и могу да спроводе свеобухватне реформске планове, посебно по питањима везаним за одбрану и реформу више политике и институција. Развијени на двогодишњој основи, овакви планови направљени су да окупе различите механизме сарадње кроз које земља партнер интерактивно ради са Алијансом, изоштравајући фокус активности с циљем делотворније подршке домаћим реформским напорима. Интензивирани политички дијалог о релевантним питањима, интегрални је део *IPAP* процеса. *IPAP*, осим тога, тражи начине да олакша координацију билатералне помоћи које су осигурале појединачне земље чланице партнера НАТО-а, као и координацију напора са осталим релевантним међународним институцијама. У новембру 2004. године Грузија је постала прва земља која је развила индивидуални партнерски план акције са НАТО-ом и такви планови развијају се са одређеним бројем земаља партнера.

Израђени на постигнутом прогресу у Прагу, даљи кораци ка јачању партнерства предузети су на Истанбулском самиту у јуну 2004. године, ка његовом моделовању према специфичним и кључним питањима и према директнијем одређивању потреба и могућности појединачних земаља партнера. Реформа одбране препозната је као приоритет евроатлантског партнерства и партнерски план акције на изградњи одбрамбених институција направљен је како би охрабрио и подржао земље partnere у изградњи делотворних и демократски одговорних одбрамбених институција. У уводним излагањима челници НАТО-а исказали су задовољство што су присутни и председници СЦГ и БиХ, који су по први пут позвани да учествују на самиту у улози посматрача, што је изузетак у дотадашњој пракси Алијансе. Поздрављени су напори савезника и партнера у борби против пролиферације оружја за масовно уништење и борби против тероризма.⁵³

Усвојен је Акциони план Партнерства о изградњи институција за делатности одбране (*PAP-DIB – Partnership Action Plan for Defence Institution Building*), којим се помаже партнерима, претежно из кавкаског и подручја централне Азије, у изградњи делотворних и постојаних институција одбране, под непосредном цивилном и демократском контролом, чиме је подстакнута основа за међународну сарадњу у безбедности.⁵⁴

⁵³ The Istanbul Declaration – Our security in new era, Issued by Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Istanbul on 28 June 2004, Internet, 02/03/05, <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-097e.htm>.

⁵⁴ Heads of State and Governments Strengthen NATO's Anti-terrorism efforts, Internet, 14/06/05, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629e.htm>.

На састанку представника Медитеранског дијалога и савезника покренута је Истанбулска иницијатива за сарадњу (*Istanbul Cooperation Initiative*). На темелјима већ постојеће сарадње држава Медитерана, од партиципирајућих држава (Марока, Египта, Алжира, Мауританије, Израела, Јордана и Туниса) тражи се да учествују у ширењу вредности евроатлантизма и да приволе државе у окружењу да сарађују са Савезом. Ова сарадња имаће за циљ унапређење практичне билатералне кооперације за заинтересоване државе, почевши од чланица Савета за сарадњу у Заливу (*Gulf Cooperation Council*).⁵⁵

Програм Наука за мир и безбедност (*Science for Peace and Security – SPS*) један је од најперспективнијих НАТО програма. Наиме, кључни приоритети развоја овог програма су у области борбе против тероризма (брзо детектовање хемијских, биолошких и радиолошких агенаса и брзо детектовање њиховог утицаја на људе, нови и брзи методи детекције, деконтаминација, физичка заштита од агенаса, медицинске мере, обезбеђење хране и др.), супротстављање другим претњама по безбедност (питање животне средине, смањење војних активности на животну средину, управљање изворима питке воде, информациона безбедност, предвиђање несрећа и њихова превенција и др.) и приоритети произашли из партнерства НАТО и Русије (детекција експлозива, предвиђање и превенција катастрофа, сајбер-безбедност, безбедност транспорта и граница итд.). Уз благослов Североатлантског савета, Комитет Програма формулише, потврђује и надзире политику Програма Наука за мир и безбедност, управља новцем намењеним за развој науке у склопу НАТО, обавља ревизију и контролу активности унутар програма, обезбеђује ефективну комуникацију са националним агенцијама и администрацијом итд.⁵⁶ Овај програм могао би да буде од велике користи за научну јавност у Србији, а због својих ресурса у области науке Србија би могла да има важну улогу у оквиру Партнерства за мир, а самим тим и Алијансе.

Прилике за партнере да побољшају своје доприносе операцијама под вођством НАТО биле су увећане ранијим укључењем земаља чије су трупе у процесу одлучивања, пружајући тако више могућности за политичко консултовање. Концепт оперативних способности унапређен је мерама које промовишу већу војну интероперативност, као и трансформацију структуре одбране у складу са еволуирајућим оперативним улогама и способностима НАТО. На Истанбулском самиту донета је одлука да се НАТО треба посебно усмерити на ангажовање са земљама партнерима у два стратешки важна региона, а то су Кавказ (Јерменија, Азербејџан и Грузија) и централна Азија (Казахстан, Таџикистан, Туркменистан и Узбекистан). Одређен је специјални представник за

⁵⁵ NATO elevates Mediterranean Dialogue to a genuine partnership, launches Istanbul Cooperation Initiative, Internet, 14/06/08, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629d.htm>.

⁵⁶ SPS Key Priorities, Internet, 06/11/10, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_58253.htm?selectedLocale=en.

ова два региона, који би деловао у име генералног секретара НАТО, као и два официра за везе. Ове позиције треба да ојачају способност Савеза за пружање помоћи и савета на спровођењу релевантних аспеката индивидуалних партнерских планова земљама које су те планове развиле. Оне су осмишљене да унапреде сарадњу из партнерског плана акције на изградњи институција одбране и против тероризма, као и кроз Процес планирања и ревизије, који је од посебне важности у контексту питања реформе одбране.

Чланице „Партнерства за мир“ истовремено су и чланице Савета евроатлантског партнерства (*Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC*), који је заменио Северноатлантски савет за сарадњу (*NACC*) у улози институционалног оквира за дијалог, сарадњу и консултације између НАТО-а и партнера. Њиме су преузета позитивна искуства из рада ПЗМ и служи као „политички кров“ Партнерства, али и за свеобухватну сарадњу у раду ПЗМ. Такође, број земаља-приступница ПЗМ не мора увек да буде истоветан са бројем чланица ЕАПС, јер је својевремено Таџикистан, неколико година пре него што је приступио ПЗМ, био члан ЕАПС. Иако је настало у његовом контексту, Партнерство за мир и ЕАПС се не могу поистоветити. Партнерство је окренуто војној сарадњи НАТО-а и појединачних држава-партнера, док је Савет евроатлантског партнерства мултилатерални форум за расправљање политичких и безбедносних питања и размену сазнања о проблемима економије и животне средине, сагледаних са безбедносног аспекта.

За кратко време постојања, број чланица „Партнерства за мир“ се мењао. До самита у Истанбулу број партнера увек је био већи од броја савезника, али након тог самита број савезника се повећао. Тренутно је у склопу НАТО присутно 28 чланица и 21 земља-партнера.⁵⁷ На самиту у Букурешту позване су Албанија и Хрватска позване су да постану пуноправне чланице НАТО-а, док је Македонији остало да прво реши питање спора око сопственог имена са Грчком, те ће и она бити позвана у Алијансу. На наредном самиту, који се симултано одржао у Стразбуру и Келну априла 2009. године, Албанија и Хрватска постале су чланице Алијансе.

На овом самиту, који је одржан на шездесетогодишњицу постојања Савеза, Француска се након вишедеценијске уздржаности у потпуности вратила у Алијансу. Представници држава-чланица изразили су задовољство што све већи број држава жели да учествује и постану чланице НАТО-а. Поздрављено је учешће Црне Горе у оквиру Индивидуалног акционог плана партнерства (*Individual Partnership Action Plan – IPAP*) и подржано што скорије учешће у Акционом плану чланства (*Membership Action Plan – MAP*), који представља предворје за улазак у Савез. Исто тако, Босну и Херцеговину

⁵⁷ Малта је деведесетих година прошлог века приступила ПЗМ, али је из Партнерства изашла. Ипак, Малта је поново приступила ПЗМ на последњем самиту у Букурешту, априла 2008. године. Тиме је само приказано да је Партнерство засновано на добровољној основи.

у Декларацији самита подржан је евроатлантски пут Босне и Херцеговине и што хитрија примена Акционог плана чланства. Србија је по први пут пријавила учешће у Индивидуалном акционом плану партнерства.

Посебно је значајно да су се на самиту у Келну и Стразбуру појавили обриси новог Стратешког концепта НАТО, прозваног Декларација о безбедности НАТО. Овим прогласом Алијансе поздравља се њено ширење и очекује се да се оно настави ка Истоку. Такође, као главне претње безбедности евроатлантске зоне наведени су тероризам, пролиферација оружја за масовно уништење, сајбер-тероризам, енергетска безбедност, климатске промене, као и нестабилне и недемократске државе. У том смислу Алијанса мора да реагује у свом даљем и ближе окружењу, дакле ван граница своје територије. Веома је важно да се развија европски одбрамбени простор, као и сарадња са многим међународним организацијама.⁵⁸

Статус Србије у склопу „Партнерства за мир“ последњих година почео је да се креће узлазном линијом. Наиме, док није приступила ПЗМ,⁵⁹ Србија је имала бреме сарадње са Хашким трибуналом, иако је у то време имала бољу сарадњу са Савезом него многе земље-приступнице ПЗМ. Сада кад је држава-партнер, због недефинисане спољне политике, за шта су углавном криве политичке странке, остаје непознаница да ли Србија хита чланству у НАТО или ка некој врсти несврстаног положаја. Стога је Србија, иако у исто време приступила ПЗМ, у поприличном заостатку у односу на Босну и Херцеговину, а посебно у односу на Црну Гору, иако у односу на ове две државе има најбоље развијену инфраструктуру, војну индустрију, школство, материјална добра, као и људски потенцијал.

Ширење европских обзора

Како би показао своју опредељеност ка развоју јединственог европског одбрамбеног простора, НАТО је суделовао у подизању степена европске самосталности по питању безбедности и одбране. Европска агенција за одбрану (*European Defense Agency – EDA*) основана је на састанку Савета министара ЕУ 12. јула 2004. године, како би „подржали државе-чланице ЕУ и Савет у својим напорима да уздигну европске одбрамбене способности на пољу управљања кризама и подржале европску безбедносну и одбрамбену политику у тренутном стању и њен развој у будућности“. Основне функције Европске агенције за одбрану су: развој одбрамбених способности, унапређење истраживања и технологије у области одбране, унапређење сарадње у наоружању и стварање конкурентског европског тржишта опреме и наоружања и стварање европске одбрамбене, технолошке и индустријске базе.

⁵⁸ Declaration on Alliance Security, Интернет, 02/11/10, http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52838.htm.

⁵⁹ Оквирни документ у име Србије потписао је председник Борис Тадић, децембра 2006. године.

EDA је агенција ЕУ. Високи представник ЕУ за спољну и безбедносну политику шеф је Агенције и председавајући Надзорног комитета, који се састоји од министара одбране 26 држава (осим Данске) и чланова Европске комисије. Комитет се иначе састаје на нивоу помоћника министара, државних секретара и сл.⁶⁰

Рад Агенције заснива се на испуњењу годишњих радних програма које доноси Надзорни комитет. Први радни програм односи се на стратегију Агенције, други део на пројекте који треба да се спроведу и последњи део на политике и друге иницијативе.⁶¹ Рад Агенције у потпуности подржава НАТО, који највећи део подршке овој агенцији пружа кроз логистику и обучено људство, али и кроз искуство у операцијама широм света.

Закључак

Програм „Партнерство за мир“ је западна творевина, коју је Алијанса употребила у сврху сопственог ширења на исток. Притом, постојале су различите визије начина и процеса ширења НАТО, али је Партнерство, у тренутку настанка, представљало прикладан начин прилагођавања бивших комунистичких држава стандардима савремених оружаних снага и безбедносне заједнице коју оличава Алијанса.

Пре стварања „Партнерства за мир“, западне државе су у области безбедности сарађивале са државама некадашњег комунистичког лагера преко Североатлантског савета за сарадњу – политичког форума за консултације. Међутим, представници држава захтевали су ближу и свеобухватнију сарадњу са Савезом. Стога се Алијанса определила за програм који би сарадњу исказао „на терену“.

Као главно средство за властито ширење, НАТО је употребљавао концепт управљања кризама, што је вешто примењивао и у југословенској кризи. По мишљењу многих стручњака за безбедност и спољну политику, „Партнерство за мир“ Алијанси је само служило као додатно јемство за успешност у остварењу тог концепта. Међу научницима из држава-чланица НАТО водила се полемика о сврховитости Програма. Мишљења су била подељена, од потпуног одобравања постојања Партнерства, до незадовољства, па чак извргавања поругама.

Званичници држава-претендента за улазак у НАТО различито су прихватили стварање Партнерства. Неки од њих сматрали су да је то непотребан корак на путу уласка у НАТО, те да би Алијанса требало одмах да у своје чланство прихвати одређену групу држава, као што су централноевропске земље. Други су, пак, овакву иницијативу НАТО-а примили са одушевљењем, сматрајући да њихова држава тиме задобија неопходне безбедносне гаранције, које је изгубила распадом СССР-а. Остаје питање шта ће Србија учинити на свом путу приближавања евроатлантским интеграцијама.

⁶⁰ Интернет, 02/11/10, <http://www.eda.europa.eu/genericitem.aspx?area=Background&id=122>.

⁶¹ EDA WORK PROGRAMME 2010, Approved by the EDA Steering Board, 17 November 2009.

Као последњи у низу поступака и уступака које је НАТО учинио је и стварање Европске агенције за одбрану. Њеним стварањем покушао се сачинити јединствени европски одбрамбени и безбедносни простор, али и допринети бољој и безбеднијој будућности Европе.

Литература

1. Adler E., Barnet M.: *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 1998.
2. Buzan B.: *People, States and Fear*, Second edition, Lynne Reinner Publishers, Boulder, Colorado, 1991.
3. Гајић Д.: Приоритети Србије и Црне Горе у прилагођавању оружаних снага критеријумима НАТО, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2004.
4. Grizold Anton: *Međunarodna sigurnost (Teorijsko-institucionalni okvir)*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1998.
5. Grubiša D.: „Proširenje NATO-a i EU“, u: Čehulić L. (ur.), *NATO i novi međunarodni odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
6. Димитријевић В.: *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973.
7. Djordjević B.: “Partnership for Peace” – Modern-day Version of “Drang Nach Osten” Strategy, Taming the “Russian Bear”, 23/05/08, <http://www.truthinmedia.org/truthinmedia/Columns/Drang.html>.
8. Jervis R.: “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, 30, January, 1978.
9. Kaldor M.: *New and Old Wars*, Polity Press, Cambridge-Oxford, 2001.
10. Кекић Д.: „Партнерство за мир – аранжман НАТО у борби против тероризма“, *НБП*, 1/06.
11. Кенеди П.: *Успон и пад великих сила*, ЦИД–Службени лист СРЈ, Подгорица–Београд, 1999.
12. Kennedy P., Messner D. and Nuscheler F. (eds.): *Global Trends and Global Governance*, Pluto Press and Development and Peace Foundation, London, 2002.
13. Keohane O. R., Nye S. J.: *Power and Interdependence*, Third edition, Longman, New York–Boston–Monteral, 2001.
14. Кисинџер Х.: *Дипломатија*, Verzal Press, Београд, 1999.
15. Кисинџер Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика? (У сусрет дипломатији 21. века)*, БМГ, Београд, 2003.
16. Klare T. M., Chandrani Y. (eds.): *World Security – Challenges for New Century*, Third edition, St. Martin’s Press, New York, 1998.

17. Милинковић Б. и Теокаревић Ј.: *Безбедност Европе и ширење НАТО-а*, Институт за европске студије, Фондација Friedrich Ebert, Београд, 1998.
18. McSweeney B.: *Security, Identity and Interests*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
19. *NATO elevates Mediterranean Dialogue to a genuine partnership, launches Istanbul Cooperation Initiative*, Internet, 14/06/08, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629d.htm>.
20. *NATO Handbook*, Public Diplomacy Division NATO, Brussels, 2006.
21. Nelson N. D.: "Great Powers and Global Insecurity", у: *Europe's New Security Challenges*, London, 2001.
22. Николиш Д.: *САД (сад) или никад*, ауторско издање, Београд, 1998.
23. Nye J. S. Jr: *Understanding International Conflicts*, (Foreward by Stanley Hoffmann), Fourth edition, Longman, New York, 2003.
24. "Partnership Action Plan Against Terrorism", *The Prague Summit and NATO's Transformation*, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2003.
24. *Rome Declaration on Peace and Cooperation*, November 1991, NATO Office of Information Press.
25. Симић Р. Д.: *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
26. Симић Р. Д.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
27. Тодоровић Б., Вилић Д.: *КРИЗЕ – изазивање и управљање кризама*, ГрафоМарк, Београд, 1997.
28. Турковић Б.: *НАТО – од сигурносног савеза до савремених изазова*, Центар за сигурносне студије, Сарајево, 2006.
29. *The Alliance's Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council*, Rim, 8. novembar 1991, NATO Handbook, Documentation, NATO Office of Information and Press, 1999, 281–299.
30. *The Istanbul Declaration – Our security in new era*, Issued by Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Istanbul on 28 June 2004, Internet, 02/03/05, <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-097e.htm>.
31. *Heads of State and Governments Strengthen NATO's Anti-terrorism efforts*, Internet, 14/06/05, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629e.htm>.
32. Fukuyama F.: *The End of History and the Last Man*, Harmondsworth, New York, 1992.
33. Čehulić L.: *Euroatlantizam*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
34. Waltz N. K.: *The Emerging Structure of International Politics*, International Security 18, no. 2 (Fall), 1990.